

پژوهشی در تناسب آیات قرآن کریم

نویسندگان:

روح الله صمدی

مرتضی خلیلی زاده

فاطمه جعفر آبادی

ویراستار علمی: معصومه طالبی

سرشناسه: صمدی، روح‌الله، ۱۳۵۹ -

عنوان و نام پدیدآور: پژوهشی در تناسب آیات قرآن کریم/ نویسندگان روح‌الله صمدی، مرتضی خلیلی‌زاده،

فاطمه جعفرآبادی؛ ویراستار علمی معصومه طالبی.

مشخصات نشر: تهران - فرهوش - ۱۳۹۵

مشخصات ظاهری: ۱۲۲ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۱۷۳-۶-۱

وضعیت فهرست نویسی: فیا

شناسه اثر زده: خلیلی‌زاده، مرتضی، ۱۳۵۷ -

شناسه افزوده: جعفرآبادی، فاطمه، ۱۳۶۷ -

شناسه افزوده: طالبی، معصومه، ۱۳۴۷ -، ویراستار

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۵، پ ۸ ص ۱/ BP۷۱/۸

رده‌بندی دیویی: ۱۷۸۵۷

شماره کتابشناسی ملی: ۴۵۴۱۰۰۱

پژوهشی در تناسب آیات قرآن کریم

روح‌الله صمدی - مرتضی خلیلی‌زاده - فاطمه جعفرآبادی

ناظر فنی: صدیقه طلایی

صفحه آرا: معین دلاوری

طراح جلد: علی عشقی

نوبت چاپ: اول - زمستان ۱۳۹۵

قیمت: ۱۰۰۰۰۰ ریال

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

کلیه حقوق چاپ و نشر مخصوص و محفوظ ناشر است.

آدرس: تهران - میدان انقلاب اسلامی - خیابان کارگر شمالی بالاتر از نصرت - پلاک ۱۱۴۶

تلفن: ۶۶۵۶۹۸۹۱ و ۶۶۹۳۱۶۶۹ دورنگار: ۸۹۷۸۴۵۵۸

وب سایت: www.hamyari.in

فهرست مطالب

۸	پیشگفتار
۱۰	مقدمه
۱۳	اهمیت موضوع
۱۷	بخش اول
۱۷	بررسی های مفهومی
۱۸	تناسب
۱۹	سیاق
۲۰	اسباب انزول
۲۱	بررسی اصطلاحی
۲۱	تعریف اصطلاحی تناسب
۳۰	تعریف اصطلاحی سیاق
۳۳	تعریف اصطلاحی اسباب النزول
۳۶	مقایسه میان تناسب، سیاق و اسباب النزول
۴۲	انواع تناسب
۴۹	بخش دوم
۴۹	پیشینه پژوهش ها و آرا علما در مورد تناسب
۵۰	فصل اول: سده های اول تا پنجم
۵۵	قطب الدین راوندی
۵۶	فصل دوم: سده های ششم تا نهم هجری
۵۶	زرکشی (ق. هـ ۷۹۴)
۶۱	فخر رازی
۶۱	ابوبکر ابن عربی
۶۲	فخرالدین بن عبدالسلام
۶۲	ولی الدین ملوی
۶۲	زملکانی
۶۳	قرطبی
۶۳	جرجانی
۶۴	عمر البقاعی
۶۴	سیوطی
۶۵	قاضی عیاض
۶۶	فصل سوم: سده های دهم تا چهاردهم

۶۶	سید قطب
۶۹	محمد عبده
۶۹	ابوزهره
۷۰	صبحی صالح
۷۰	استاد مدنی
۷۲	مصطفی صادق رافعی
۷۴	فصل چهارم: علمای معاصر
۷۴	امام خمینی(ره)
۷۴	آیت الله جوادی آملی
۷۶	علامه طباطبائی
۷۶	آیت الله معرفت
۷۸	فصل پنجم: نظرات مستشرقین در باب تناسب آیات
۸۲	بخش سوم
۸۲	پژوهش‌های موردی آیات
۸۳	فصل اول: سوره بقره آیات سی، سی و یکم
۹۶	فصل دوم: سوره آل عمران آیات سی و سوم تا شصت و یکم
۱۰۷	فصل سوم: سوره نساء آیات هشتادم تا هشتاد و هشتم
۱۱۶	نتیجه‌گیری
۱۱۹	منابع و مأخذ

پیشگفتار

امام رضا (ع) می فرمایند: قرآن ریسمان و دستگیره محکم الهی است، قرآن راه برتری است که انسانها را به سوی بهشت ره می نماید و از آتش دوزخ می رهند، گذشت زمان آنرا فرسوده نمی کند و گفتار آدمیان آن را تباه نمی سازد زیرا ویژه زمانی خاص نیست و دلیل روشنی برای همه انسانهاست. از پیش رو و پشت سر، خط بطلان بر آن کشیده نمی شود. کتابی است فرود آمده از سوی حکیم حمید.^۱

این معجزه جاوید که به صورت کتابی مشتمل بر سور و آیات است، مجموعه ای هدفمند، مظهر و تجلی است که در عین کامل بودن و مشتمل بودن بر تمام نیازهای بشر از هر گونه ضایع یا زیادت میراست.

قرآن کریم دریچه ای است بابت خالق و مخلوق، خالق ازل و ابدی و مخلوقی فانی و این کتاب مقدس در همه ادوار، پاس گوی بشر تشنه حقیقت و خواهان شناخت خالق خویش است شناخت قرآن برای هر فرد عالم به عنوان فرد عالم و برای هر فرد مؤمن به عنوان یک فرد مؤمن امری ضروری و واجب است. شناخت قرآن از آن جهت ضروری است که این کتاب، در تکوین سرنوشت جوامع اسلامی و بلکه در تکوین سرنوشت بشریت مؤثر بوده است. نگاهی به تاریخ، این نکته را روشن می کند که عاقل هیچ کتابی به اندازه قرآن بر روی جوامع بشری و بر زندگی انسانها تاثیر گذار نبوده است.

در این کتاب بر آنیم تا یکی از وجوه اعجاز قرآن یعنی وجود تناسب و هماهنگی میان آیات قرآن کریم را بررسی کنیم.

منابع اصلی در این کتاب اولاً کتبی است که به طور مستقیم به بحث تناسب آیات پرداخته و ثانیاً کتابهایی که این بحث را در میان فصول و بخشهایشان آورده اند و در بحث

۱ - قرآن حکیم از منظر امام رضا (ع)، جوادی آملی، ترجمه: زینب کربلایی، قم، انتشارات اسراء، صفحه

موردی، یعنی اثبات وجود تناسب بین دسته های مختلفی از آیات منبع اصلی کتب تفاسیر است که در این میان از مهمترین کتابهای تفسیری شیعه و سنی استفاده شده است.

این کتاب مشتمل بر کلیات و سه بخش و هشت فصل می باشد که به بررسی وجوه مختلف مطرح در خصوص تناسب آیات پرداخته شده است.

امید است با بررسی های بیشتر و یافتن هر چه بیشتر حقایق در این زمینه راه به سوی دستیابی به دریای بیکران معارف قرآن هموار تر گردد.

www.ketab.ir

کتاب الهی به اعتبارهای مختلف به اجزائی تقسیم می‌شود، از جمله سوره، آیه، جزء، حزب و... آنچه که آشکار است، این است که از زمان نزول، آیات و سوره به طور مجزا وجود داشتند، و با استفاده از احادیث می‌توان به این مطلب دست یافت و همچنین اکثر علمای علوم قرآنی معتقدند، همزمان با نزول آیات، پیامبر اکرم (ص) جایگاه دقیق آنها را نیز مشخص می‌فرمودند، بنابراین ترتیب آیات توقیفی است. همچنانکه بسیاری از علمای اسلامی نیز بر این مطلب تصریح دارند از جمله:

زرکشی در البرهان می‌نویسد «فاما الايات في كل سورة و وضع البسملة اوائلها فترتيبها توقيفي بلاشك و باخلافه» سیوطی در الاتقان خود بر همین نظر است و چنین می‌نویسد: «الاجماع و النصرة السائدة على ان ترتيب الايات توقيفي لاشبهه في ذلك اما الاجماع فنقله غير واحد، منهم الزركشي في البرهان و ابو جعفر ابن زبير في مناسباته و عبارته: ترتيب الآيات في سورها واقفاً» (ص) و امره من غير خلاف في هذا بين المسلمين، محمد عبدالعظيم زرقاني که از دیگر دانشمندان علوم اسلامی است نیز می‌نویسد: «انعقد اجماع الامة على ان ترتيب آيات القرآن الكريم على هذا النمط الذي نراه اليوم بالمصاحف كان بتوقيف من النبي (ص) عن الله تعالى لا مجال للرأى والاجتهاد فيه»^۱.

حال که ثابت شد ترتیب آیات توقیفی است و براساس حکمت الهی می‌باشد و لغو و بیهوده نیست، و دیده می‌شود که برخی آیات مجاور شامل موضوعات مختلف و متفاوت هستند و در بعضی موارد دیده می‌شود حتی در یک آیه نیز موضوعات کاملاً متفاوت مطرح است، در یک دید کلی، گاه‌ها اختلاف در یک آیه، تفاوت در عبارات مجاور، اختلاف موضوعات مطرح در یک آیه با عبارت انتهایی، اختلاف میان آیات مجاور، اختلاف میان

۱ - روش‌شناسی تفسیر قرآن، علی اکبر بابایی، غلامعلی عزیزی کیا و مجتبی روحانی نژاد، زیر نظر حجة الاسلام محمود رجبی، انتشارات سمت، ۷۹، چاپ اول، صفحه ۱۳۴

آیات یک سوره، اختلاف میان سوره های مجاور دیده می شود ولی در پس این اختلافات حکمت و یا حکمت‌هایی نهفته است که کشف همه آنها نیازمند غور و بررسی فراوان و استفاده از منبع بیکران علم معصومین (ع) می باشد.

و اما در مورد تناسب سوره‌ها از آنجا که توقیفی بودن آنها ثابت شده نیست و حداقل در پاره‌ای موارد، چیش اجتهادی سوره برای ما محرز است در این تحقیق وارد حیطه تناسب سوره نشده‌ایم و بررسی های انجام شده بر روی تحقیقات صورت گرفته در مورد تناسب سوره نشان می دهد، غالب ارتباطات ذکر شده، با تکلف، ابداعی و ذوقی بوده و دارای پشت‌بانه محکم و قابل اعتمادی نیست، بنابراین در این بحث به این موضوع پرداخته نشده است.

نکته دیگر این است که دلایل شباهت سه واژه: سیاق، اسباب النزول و تناسب، گاه‌آ این واژگان به جای یکدیگر استعمال می شوند و این در حالی است که حوزه این سه علم از یکدیگر تفکیک شده است. اسباب النزول، بر یک یا چند آیه با بافت تاریخی آن آیات را بیان می کند، اما علم مناسب میان آیات و سوره‌ها ترتیب تاریخی در نزول آیات قرآن را کنار می گذارد و رابطه ای میان آن آیات، سوره‌ها را در ترتیب کنونی متن قرآنی بررسی می کند و سیاق قرآنی است که در شناساندن معنای متن نقش دارد^۱، با توجه به تعاریف مذکور روشن می شود که این سه حوزه علیرغم شباهت بی، از یکدیگر قابل تفکیک می باشند و نمی توان آنها را به جای یکدیگر بکار برد. و ما سه نوع اصلی این تحقیق که همان مناسبت میان آیات می باشد، یک بحث توصیفی است رعمده دانشمندان علوم اسلامی به شرایط معنوی و وجود پیوندی نیرومند میان آیات معتقدند، البته در این میان نقدهایی هم وجود دارد که قویترین آنها متعلق به شیخ عزالدین عبدالسلام (۶۰۶) می‌باشد که معتقد است شرط وجود ارتباط آن است که موضوع متن، موضوعی واحد باشد و در قرآن کریم که در مدت زمانی طولانی (۲۳ سال) و در شرایط گوناگون و با موضوعات

۱ - معنای متن، پژوهشی در علوم قرآن، نصر حامد ابوزید، مترجم: مرتضی کریمی نیا، تهران، انتشارات طرح نو، ۱۳۸۰، صفحه ۷۲۲

مختلفی نازل شده، نمی توان ارتباطی یافت و کوشش در این زمینه بیهوده بلکه نادرست می باشد. ولی غالب اندیشمندان با نظریه تناسب آیات موافقت و ادله مختلفی را در جهت اثبات آن ارائه کرده اند، از جمله مهمترین دلایل بر وجود تناسب میان آیات مسأله وحدت ذات اقدس الهی و وحدت موضوعی کلیه معارف قرآن کریم است که اثبات می کند علی رغم مشاهده تشّت و اختلافات ظاهری میان آیات، همه آنها یک کل تجزیه ناپذیر می باشند و دانش تناسب به گشودن اسرار ترتیب آیات می پردازد.

مجتبی ای که در فصول آینده نیز ذکر خواهیم کرد، اولین کسی که در زمینه دانش تناسب آیات کتابی تألیف کرد ابوبکر نیشابوری بود که متأسفانه اثر مکتوبی از وی به دست ما نرسانده و میباید کتاب در این زمینه کتاب «البرهان فی مناسبه ترتیب سور القرآن» می باشد و سیوطی دانشمند بزرگ قرن دهم معتقد است سومین کتاب را خودش در این زمینه با نام «تناسبات الدوری تناسبات السور» تألیف نموده است، کتابهای دیگری نیز در این زمینه به رشته تحریر درآمده اند که به دلیل بحث مفصل در این خصوص در فصل سوم این تحقیق از تکرار آن خودداری می کنیم. ولی آنچه مشهود است تلاش دانشمندان اخیر در این زمینه است که کارش کتابایی با همین عنوان، مقالات، پایان نامه ها و ... گواه این مدعاست، توجه مفسران نیز به این زمینه رو به افزایش است و حتی برخی از مفسران در مورد هر آیه، تحت عنوان تناسب آیات و با نظم به بررسی موردی پیوستگی میان آیات پرداخته و نظرات اندیشمندان خود را مطرح ساخته اند از جمله آیت ... جوادی آملی «حفظه الله» در تفسیر تسنیم خود در ابتدای بحث تفسیری، بحثی نسبتاً مفصل را به این موضوع اختصاص داده اند.

البته در خصوص تناسب آیات حرفهای ناگفته بسیار زیادی وجود دارد که کتب و زمان بیشتری جهت کشف آنها لازم است.